

Birgit

Dette interview er redigeret i forhold til det oprindelig givet til Dansk Jødisk Museum. Birgits fulde navn er ikke gengivet, ligesom andre nævnte navne i dette interview er blevet erstattet med et bogstav. Dele af interviewet er redigeret væk pga. indholdet af personlige oplysninger (markeret med "...")

Tirsdag d. 30. juni 2009 på besøg hos Birgit "...".

Jeg sidder her og fortæller Sofie [*red: interview fra Dansk Jødisk Museum*] om nogle foredrag jeg holder, bl.a. for børn i 5. klasse, jeg var på en skole for et stykke tid siden hvor jeg fortalte, at jeg ikke havde børstet tænder i al den periode, hvor jeg var i Theresienstadt, og børnene var fuldstændig lamslåede og kiggede lidt på mig, hvorefter en af dem sagde "luk munden op", hvorefter jeg sagde at vi er jo ikke hos tandlægen, men så sagde de: "men vi vil se dine tænder, de må være rådne". Og så måtte jeg lukke munden op, og så kiggede de alle sammen ind i munden på mig, der var 60 elever og de skulle alle sammen op på tærerne og kigge ind i munden på mig, jeg måtte stå med munden åben i lang tid, det havde jeg ikke oplevet før. Men de kunne ikke forstå, at tænderne ikke var rådne. Så hørte de, at jeg ikke havde fået slik i så lang tid. "Var der ingen slik?" Så måtte jeg fortælle børnene, at der var jo ingen ordentlig mad, der var selvfølgelig heller ingen slik, det må I kunne forstå. Nå ja. Og en anden skole jeg var på i forrige uge, det var på Maglegårdsskolen, der var en af pigerne som til sidst spurgte mig, mens hun holdt sig på maven, "var det ikke bare forfærdeligt, det som du oplevede". Jeg kunne ligesom forstå på hende, at hun måske identificerede sig med mig, tænk hvis det havde været hende, der havde oplevet disse ting. Men sådan er børn jo meget umiddelbare, i 5. klasse gør det ikke noget, de kan godt forstå de ting som man har oplevet uden at de bliver kede af det, men de hører meget efter hvad jeg har oplevet.

Men hvordan fortæller du dem om ondskaben Birgit, hvordan skal man fortælle børn om det?

Jeg fortæller børnene, at jeg var jo vokset op i en familie, hvor vi meget elskede hinanden, alle sammen i vores familie. Jeg var i en dejlig stor familie, min mor havde flere søskende, det var der også i min fars familie, men vi var ligesom lidt tættere knyttet til min mors familie end vi var til min fars familie. Der var mostre og onkler, og alle sammen elskede én højt og klappede én på håret, og man kunne tydeligt mærke, at de elskede én meget højt. Jeg havde en lille fætter, som var 2 år yngre end mig, men altså da jeg var det ældste barnebarn, så var det altid mig der blev taget mest hensyn til, hvad jeg sagde og hvad jeg gjorde og hvad jeg havde på. Og så oplever man pludselig som 5-årig, efter at jeg havde haft en meget pragtfuld 5-års fødselsdag nogle uger før alle disse forfærdelige ting skete, så opdager man pludselig at der er nogen, der ikke kan lide én, der var nogen der kiggede på én med onde øjne og så ud som om at "hende der, Vorherre bevares". Der var ikke nogen der som klappede mig på hovedet og syntes at jeg var sød. Det var ondt, jeg kunne ikke forstå det, jeg havde jo ikke gjort noget, hvorfor kunne de der soldater ikke lide mig, jeg havde jo ikke gjort noget, det forstod jeg faktisk ikke, der var jo ikke nogen af os, der havde gjort noget. Det var svært at forstå, at fordi man var jøde, så var der nogen i uniform, der ikke kunne lide én, det var lidt vanskeligt at forstå, pludselig var der en stor omvæltning, og man blev behandlet så dårligt. Det er der jo mange børn, når jeg fortæller dem om det, der ikke kan forstå, fordi "hvorfor, du havde jo ikke gjort noget", det er svært at forklare hvorfor det var sådan som det var. Men det var altså forfærdelig ondt.

Det er jo ikke nemt at fortælle til voksne, men det er endnu sværere at fortælle det til børn.

Børn forstår det simpelthen ikke, at der ikke var noget mad at spise, det forstår børn i dag ikke. Altså hvis man ikke ville have det der, så kunne man jo bare få noget andet. Men du var nødt til at spise det forfærdelige mad du fik der, for ellers døde du af sult. Og det første stykke tid man var der i den lejr, da ville man ikke spise det, det var noget forfærdeligt noget, det var modbydeligt at se på. Og de forstår heller ikke, at man fik en militærpose udleveret, når man var 3 mennesker i en familie, så fik man 8 kartofler, hvoraf 3-4 stykker var rådne. Og så smed man jo ikke kartoflerne ud, som man gjorde i Danmark, når det var råddent, så smed man det væk. Så fik man jo kartoflerne i den militærpose og så gik man hjem med det til sin mor, hun lukkede den der pose op og så hældte hun kartoflerne ud. Så skar hun det fra, der var der var råddent, og så skar hun resten af kartoflerne i firkanter om kom dem ned i en stor gryde, hun havde stående i vindueskarmen der hvor vi boede. Så hældte hun de der kartofler ned i den, hvor der lå alt muligt andet ulækkert i den der gryde, og når far kom om aftenen, så varmede hun suppen, og så spiste vi det, og det smagte forfærdeligt, men der var jo kartofler nede i det, dem kunne man jo tygge og spise. Og så spiste vi det, for det var jo varmt, og så fik man noget varmet ned i maven, men det smagte forfærdeligt altså. Jeg var kræsen, da jeg kom til Theresienstadt, det fik jeg hurtigt overstået, for jeg var altid sulten.

" ... "

Som jeg sagde før til dig på båndet, så var min mors familie en meget livlig familie, de snakkede og lavede sjov, de fortalte historier. Jeg havde bl.a. en onkel som altid fortalte smaddersjove historier. Da jeg var lille var jeg kommet på besøg hos min mormor og morfar, jeg var altid hos min mormor og morfar, fordi min mor hjalp min far på værkstedet. Mine forældre var dameskræddere, min morfar var herreskrædder, og min mormor og morfar havde en stor lejlighed på Rosenvængets Allé "... " på Østerbro. Der var jeg meget ofte, næsten hver dag, for jeg gik ikke i børnehave.

" ... "

Husker du noget fra den tid, hvor længe blev I i Sverige, kom I hjem i juni?

Vi kom hjem fra Theresienstadt, vi kørte derfra – der er mange forskellige datoer nu. Jeg mener den rigtige dato er d. 15. april 1945, da kørte vi derfra. Vi var undervejs i et par dage. Vi var i Padborg d. 17. april. Og så kørte vi selvfølgelig op igennem Danmark. Vi blev modtaget pænt i Padborg, fik lidt at spise. Min erindring var at vi sov i Padborg. Vi kørte videre op igennem Jylland, vi fik lidt at spise i Padborg og vi blev pænt modtaget af noget hvidklædt personale. Og så kørte vi op igennem Jylland, hvor masser af mennesker stod på vejene og kastede slik og bolcher og frugt ind gennem vinduerne, man kunne rulle vinduerne ned i bussen dengang, de der hvide busser med røde kors på. Så kørte vi op gennem Jylland og så kom vi til Odense, det må have været sent på eftermiddagen eller først på aftenen da vi kom dertil, for der overnattede vi. Og der blev vi lagt i rene hvide senge med hvide hovedpudebetræk, hvide lagner og hvide dynebetræk, og så fik vi noget at spise. Vi troede vi var kommet i Himlen, fordi vi skulle sove i rigtige senge, det var helt utroligt at opleve. Så kørte vi videre dagen efter mod København, men vi skulle ikke blive i København, og i København stod der også masser af mennesker på gaderne og råbte "velkommen hjem", det gjorde de også op igennem Jylland. Så blev vi kørt ud til færgelejet og blev sejlet til Malmö. Min far havde inden vi skulle hjem byttet sig til et par brune sko med snørebånd for noget mad, som vi ikke skulle have med på vejen, fra en af de mange pakker der kom. Og så sad han inde i bussen oppe hos chaufføren. Og ved siden af min far sad der - hver bus skulle have en tysk soldat

med på vejen, og gardinerne i bussen var rullet ned, så vi ikke kunne se ud, vi kunne kun se ud af vinduet hos chaufføren. Og forklaringen var, at vi måtte ikke se alt det, der var bombet sønder og sammen. Og de tyske soldater stod af i Padborg, blev smidt ud af busserne i Padborg. Og så kørte vi så altså videre. Så kom vi til Malmö, og min far havde åbenbart ikke haft sine sko af i flere dage, så da vi kom til Malmö og skulle ud af bussen, så kunne han ikke gå, så måtte han bæres i guldstol. Og min mors 2 søskende S og W var kommet til Malmø for at sige velkommen. Og da min moster S så min far blive båret i guldstol, så kan jeg huske hendes stemme: "Gud nej, Gud nej, se I, han er blevet invalid, han bliver båret i guldstol"! Så kom min far ind og så blev vi undersøgt, for de ville jo se, om vi fejlede et eller andet. Så tog de skoene af min far, lukkede snørebåndene op og lukkede skoene op og tog dem af. Og så var der altså ikke noget i vejen med min fars fødder, de var blevet hævede af at sidde inde i bussen med fødderne oppe. Bussen var flad foran, det var gamle Volvobusser, og motorhjelmene var pakket ind og lå inde i bussen og min far sad med fødderne oppe på den der hjelm eller det der stykke, som var pakket ind. Og hvis man tog det øverste væk, så kunne man komme ind til motoren i bussen, ikke? Så han sad med fødderne oppe på den i de dage, hvor vi kørte, og så var fødderne altså hævet så meget op, så han kunne ikke gå, da vi skulle ud af bussen, de troede at han var blevet invalid, men det var han jo så ikke. Så havde de skåret skoene op og så kunne han så altså gå. Så derfra blev vi så delt, os 423 der var kommet hjem med busserne. Nogle kom til Strängnäs og nogle kom til Tylösand, som åbenbart var en nedlagt feriekoloni. Nogle steder har jeg læst, at vi fik forfærdelig dårlig mad dér, fordi den der bestyrede den der forlægning eller den der feriekoloni eller feriehem, eller hvad det var, skulle være nazist. Så vi fik ikke noget god mad. Jeg har ikke nogen erindring om det, jeg har bare hørt det. Men vi fik mad hver dag, det var ligesom en feriekoloni, som ikke var lukket op endnu, fordi det var jo først på sommeren.

Men der var ikke andre end jer i forvejen, I kom til et tomt sted og skulle være der?

Ja, vi kom til et tomt sted, fordi da vi kom, da var krigen jo ikke slut. Og så var vi der indtil – så hørte mine forældre så frihedsbudskabet, og der var selvfølgelig glæde og alt muligt der. Min bror og jeg blev syge, lige da vi var ankommet, først fik vi mæslinger, vi var frygtelig syge af mæslinger. Og da det var overstået med mæslinger, så gik der ganske få dage, så fik vi skoldkopper, vi var frygtelig syge begge to.

Du godeste – hvordan var I dog blevet smittet?

Det ved jeg ikke, men Gudskelov var vi ude. Vi var frygtelig syge, og så erindrer jeg at mens vi var der, så kom der en pige, hun havde en agurk og en kniv med i hånden. Så bankede det på døren og min mor var der ikke. Jeg tror vi lå i den seng, som mine forældre sov i om aftenen, så havde vi hver en anden seng, som vi sov i, når mine forældre sov i den store seng der. Så lå vi der i sengen begge to syge og dårlige, og så kom hun og bankede på døren, og jeg sagde "kom ind". Det var J. Og hun var de der et par år ældre end jeg. Og i hånden havde hun en salatagurk og en kniv. Og så sagde hun: "min mor siger, at man må ikke klø sig i ansigtet, når man har skoldkopper, for så kan man få betændelse og bagefter får man store ar, så hun har sagt at jeg skal gå over til jer og jeg skal skære agurken i skiver og lægge på jeres ansigt, og så køler det og så klør det ikke mere". Og det gjorde hun så, hun lagde agurker på panden, og det gjorde hun også på min bror. Og min bror så helt forbavset ud, han kunne ikke sige ret meget, han sagde "hva det". Og så sagde jeg "P, det er agurk". Så sagde han "gurk". Og så gik hun ud af døren med resten af agurken og kniven. Og så sagde jeg til P: "P, det er agurk, det kan man spise". Og så tog jeg en skive agurk, det havde jeg ikke smagt al den tid vi havde været i Theresienstadt. Og jeg tog en agurkeskive og begyndte at spise den ganske langsomt, og jeg sagde til P: "du kan godt spise 1 agurkeskive, det smager godt".

Og så tog han en agurkeskive og begyndte at spise. "Uhm", sagde han. Og inden vi havde set os om, havde vi spist alle agurkeskiverne! Om vi så fik ar eller ej, det ved jeg ikke. Og det fortalte jeg J senere, da vi var blevet voksne og mødte hinanden igen, for vi så ikke så meget til hinanden da vi voksede op, vi boede hver sit sted. Og så fortalte jeg hende om det, men det kunne hun overhovedet ikke erindre, at hun havde gjort, men jeg fortalte at hendes mor havde sagt at hun skulle gøre det. "Jamen jeg gjorde altid hvad min mor sagde". Og da vi havde fået frihedsbudskabet blev min far jo klar over, at han var nødt til at rejse hjem til Danmark på et tidspunkt, jeg ved ikke om det var lige efter at vi fik frihedsbudskabet i maj måned, eller om det måske varede 10-12 dage, inden han rejste tilbage sammen med nogle af vennerne fra Tylösand, så rejste han hjem til Danmark. For det første vidste vi jo ikke, om vi havde nogen lejlighed mere, og hvis vi ikke havde nogen lejlighed, så skulle vi have et andet sted at bo, vi kunne jo ikke rejse hjem alle sammen, for vi vidste ikke om vi havde noget sted at bo. Så min far kom til Danmark og blev indlogeret på en skole af flygtningehjælpen. Og min far gik hen og spurgte, fortalte at han boede på den og den adresse, og han vidste ikke om vores lejlighed var tom. Det undersøgte flygtningehjælpen så og sagde: "desværre, der bor nogle andre i jeres lejlighed, jeres vært har lejet ud til nogle andre". Og min far ville også gerne vide, om værkstedet stadig var der, det var det heller ikke, det var også lejet ud til nogle andre. Men alt hvad vi ejede og havde var blevet sendt til opbevaring. Og så varede det så nogle dage, så sagde de til min far: "du kan få en lejlighed i Brønshøj, en stuelejlighed med en terrasse, den er på 2 værelser med køkken og bad". Så sagde min far: "2 værelser, vi er jo vant til at have mere plads". "Men vi kan ikke skaffe jer andet, så du må tage det, ellers har du ikke noget sted at bo, så hvis du gerne vil have din familie hjem, må du altså tage den lejlighed". Så tog han ud og så lejligheden og syntes det så pænt ud og så accepterede han den lejlighed.

Og så kom vi hjem – men inden vi så kom hjem – jeg ved ikke om du vil høre den oplevelse vi havde, da min mor skulle besøge min fars søskende i Sverige: i Theresienstadt havde min mor fået flere pakker fra min mors søster S, min mors bror W sendte ikke nogen pakker, for han troede ligesom mange andre, at tyskerne ville tage pakkerne. Men min moster sagde, at hun havde fået takkeskrivelser for pakkerne og at Birgit var meget glad for den lille taske og blyanterne og blokken der lå, så hun sagde at du kan jo se W, sagde hun til sin bror, de har jo fået pakken. Jamen måske har de ikke fået det hele? Det er jo lige meget, bare de har fået pakken eller noget af den. Men han sendte ikke noget, og min fars søskende sendte aldrig nogensinde pakker, selv om de mødte min mors søster, som viste dem takken for pakken, så sendte de ikke nogen pakker. Men så skrev min far til sin mor, min far var De's med sin mor. Han skrev: "ved De hvad kære moder, R og børnene vil gerne besøge Dem i - (vi boede i Tylösand, som lå ved Göteborg, og de boede i - det skal jeg undersøge, hvor det var, men det var udenfor Göteborg de boede, de fleste jødiske familier boede udenfor Göteborg, jeg kan ikke huske hvad det hed). Men så tog vi toget fra Tylösand og klapvognen, som min mor fik i Theresienstadt, da hun hjalp børnene fra børnehjemmet, hvor jeg boede, da hun hjalp dem ned på banegården med deres bagage. Min far havde haft et forfærdeligt mareridt om foråret, at han så børnene fra det børnehjem, hvor jeg var nødt til at bo. Da min mor havde fået min bror måtte jeg ikke bo sammen med hende på Folkehjemmet mere, så skulle jeg bo på et børnehjem for tyske forældreløse børn. Der var 200 børn og et forstanderpar. Og så kom min far en dag til min mor – min mor havde forlangt, at når jeg kom på det børnehjem, så skulle jeg gå derhen om morgenen og jeg skulle komme hjem igen om eftermiddagen sent, fordi hvis min mor havde et arbejde, så var der ikke nogen til at se efter min bror, så det forlangte hun. Og hun var stærk, det gik som hun bad om. Og så kom min far en aften og spiste aftensmad med os, og så sagde han: "R, jeg har haft et forfærdeligt mareridt, som jeg bliver nødt til at fortælle dig om. Jeg har haft et mareridt, hvor jeg så børnene fra det børnehjem, hvor Birgit er om dagen, gå op i godstog og blive kørt væk fra lejren. Og jeg så Birgit stå og råbe og skrigte ud af et vindue i godsvognen". Så sagde min mor: "I, det er jo kun en drøm".

”Nej, det var et mareridt” sagde han, ”og det var lige som om jeg stod ved siden af og jeg kunne ikke gøre noget, da jeg så hende gå op i godsvognen, du må tage hende væk fra børnehjemmet”. Så sagde min mor ”det kan jeg jo ikke, hun kan jo ikke være her”. ”Det er lige meget, du må forsøge at få hende væk fra børnehjemmet”. Og min mor spekulerede så på det der et par dage, og så gik hun til børnehjemmets forstander, og så sagde hun: ”hør her, jeg har fået et arbejde, jeg skal gøre rent, der hvor folk går i bad, og der er ikke nogen til at se efter P, så Birgit kommer ikke mere”. Så sagde forstanderparret, at det kunne hun ikke bare gøre. Så sagde min mor ”jo, det bliver jeg nødt til, fordi jeg skal arbejde, og så må I give besked videre til dem der har at gøre med, hvor mange børn der skal være her, hun kommer bare ikke mere”. Og så kom jeg ikke mere, hun tog mig simpelthen hjem. Og hun skulle så arbejde der hvor folk blev indkaldt med en lille seddel dagen i forvejen, ”du skal bade der og der i morgen kl. 10”, det var sådan et lille kort man fik, hvor der stod hvor man skulle gå hen og bade, og der skulle hun så hen og gøre rent. Og så blev jeg hos min bror. Og nogle dage efter at hun var begyndt på det arbejde, da fik hun besked på, at hun skulle ikke gå hen på badeanstalten der, men hun skulle gå ned på banegården, fordi børnene fra børnehjemmet skulle videre. Og så gik hun ned på børnehjemmet og hun stod på banegården og hjalp børnene med deres bagage og tog deres rygsække og alting af og hjalp børnene op i toget. Og så var hendes arbejde færdigt, og så gik hun hjem. Og så kom min far hjem om aftenen, og hun fortalte: ”I, jeg har i dag fået besked på, at jeg skulle hjælpe børnene fra børnehjemmet på banegården”. Og så sagde han: ”kan du se, at mareridtet jeg havde, der var noget sandt i det, godt at du har taget hende hjem”. Og så næste dag gik min mor ned på banegården, og selvfølgelig var børnene væk, godstoget med børnene var væk, og al børnenes bagage stod på banegården og en klapvogn stod også der. Så på den måde fik min bror en klapvogn. Så det var altså børn, der var yngre end mig, som var på det børnehjem også, fordi der var en klapvogn. Og så fik hun den klapvogn, så hun kunne køre ham i den, han var jo blevet stor, ikke. Så min fars fornemmelse og mareridt – altså der var noget, jeg ved ikke hvem det er, men altså ... Og så hørte hun hvad han sagde, ellers havde jeg jo ikke kunnet sidde her i dag og fortælle historien. Det var meget underligt, jeg har tænkt meget over det bagefter, tænk at hun hørte efter hvad han sagde, hun var jo den stærke.

Nå, men den her klapvogn den havde hun så med i bussen hele vejen til Sverige, og så skulle vi besøge min fars søskende udenfor Göteborg, jeg kan ikke huske hvad den by hed, hvor de boede. Men så skrev min far til min farmor, at min mor ville komme med os og hilse på. Og så skrev han: ”jeg håber De vil være venlig mod R og Birgit og P”. Og så kørte vi med toget dertil, og vi stod af toget og gik med klapvognen hen til den adresse, som – jeg kan ikke huske, om min farmor mødte os på banegården – og vi fulgtes med hende hen til hvor de boede. Og så skulle min fars søskende komme senere på dagen, de var alle sammen på arbejde. I mellemtiden var min mor gået ned på gaden, så var min farmor gået op i lejligheden, og så var der en grønthandler. Og da jeg så den der grønthandler, så begyndte jeg at råbe til min mor: ”se mor, der er bananer og rabarber” og jeg ved ikke hvad der var, alt muligt. Så sagde min mor: ”jamen Birgit, vi er jo i Sverige nu, det har der været altid i Sverige, der har altid været sådan noget”. Og så hørte de det inde i forretningen, og så kom de ud, grønthandleren og hans personale, og spurgte hvor vi havde været, siden jeg havde råbt op om, at der var rabarber og bananer og alt muligt. Så sagde min mor: ”vi kommer altså fra en koncentrationslejr, som hedder Theresienstadt i Tjekkoslaviet, der har vi været i 18 måneder, vi er fra Danmark”. Så for de ind i forretningen og kom ud med æbler og bananer og hvad der nu var, store poser ned klapvognen, og vi skulle ikke betale. Og min mor takkede selvfølgelig mange gange, og så ruskede hun mig og sagde: ”altså sådan noget må man ikke bare stå og sige Birgit”. ”Jamen jeg havde jo ikke set det, jeg var helt overrasket mor”. Og så gik vi op af trapperne til farmor med den der klapvogn og alle de der ting i. Og min farmor vidste jo, at vi ikke havde ret mange penge, så da vi kom ind i lejligheden sagde hun: ”R, hvor har du fået alle de der ting fra, du har jo ikke nogen penge”. ”Nej” sagde min mor, ”men vi stod udenfor forretningen, og B begyndte

at råbe op, og så kom de ud fra forretningen og gav os alle de der poser med frugt. Så det skal vi bare have med hjem, når vi tager hjem igen, for vi har ikke noget frugt på Tylösand". Og så kom min fars søskende og deres koner og mænd, og så kom min fars bror M ind, selvfølgelig fik jeg et kram, de var jo glade for at se os, det kunne man tydeligt mærke, næh der er P, de havde også fået en lille dreng, han var født i juni. Åh nej, min tante var stadigvæk gravid, hun var højgravid, for vi var jo ikke rejst hjem endnu, så hun skulle føde i juni, enten havde hun lige fået barnet eller også skulle hun føde, det kan jeg altså ikke huske. Men hendes den der høje skingre stemme, jeg har været 6½ år eller sådan noget lignende, og så min onkels dybe stemme der, det var dejligt at se os og alt sådan noget, og det var synd at han ikke kunne hilse på sin bror, for han var jo taget til København for at få lejlighed og alt det der, og så lød hendes høje stemme: "Guud nej M, man kan da ikke se at de har været i koncentrationslejr, de ser da godt ud"! Og så min onkels brummen, og min mor rejste sig op, og så slog hun min tante i ansigtet og sagde: "og den skal du have, fordi du er så ond at du kan sige sådan noget om os, der har været 18 måneder i koncentrationslejr, hvad bilder du dig ind, vi har sultet og lidt, mens I har været her i Sverige og haft mad nok, og I har ikke engang sendt os en eneste pakke". Og så sagde min mor til min svigermor: "nu rejser vi tilbage til Tylösand, jeg skal ikke spise noget mad her, Birgit tag din frakke på". Og så pakkede hun min bror sammen og gav ham en anden ble på, pakkede tingene ned i klapvognen, og så gik vi ned til toget, og vi måtte vente på banegården, indtil toget kom og kunne køre tilbage til Tylösand. Men denne her skingre stemme, som kunne sige sådan noget om os, der havde været i en lejr i 18 måneder, hvor dum kan man være. Og min onkel sagde: "nåh ja, og hvad så, hun har ikke ment noget med det". Men så sagde min mor: "det her – nu tager vi tilbage". Og min farmor græd, vi skulle ikke gå, men min mor var ligeglad, så kørte vi hjem igen med al frugten. Min far og hans bror blev faktisk aldrig rigtig gode venner mere efter den historie.

Så forbindelsen gled ud med den del af familien?

Nej, det gjorde det faktisk ikke. Men min far var et meget melankolsk menneske, som ikke rigtig kunne forstå hvorfor det var gået ham, sådan som det var gået, men han var så heldig at være kommet til Sverige. Men de andre var altså heldigere end os. Og han var bitter på sin familie, over at de aldrig sendte en pakke, også fordi min mors eneste søster, hver gang de fik penge fra flygtningehjælpen, fordi min mors svoger, altså S's mand H var også skrædder, men havde svært ved at få arbejde i Sverige, så de fik penge fra flygtningehjælpen til at leve for. Og nogle gange kunne S spare af husholdningspengene og købe nogle ting, som hun vidste vi ville være glade for at få, og så sendte hun en pakke til os fra sig selv og Henrik, men det gjorde de andre ikke. Så min far var aldrig mere så tæt på sin familie efter at vi kom hjem fra Theresienstadt. Og da min far døde som 50-årig, så gled det fuldstændig ud. Min farmor var et menneske, som gerne ville have, at tingene skulle gå som hun ville have det, hun ville gerne bestemme. Min mors forældre var nogle meget søde mennesker, som aldrig nogensinde blandede sig i vores forhold, mens min farmor kunne ringe op og skælde ud over, at hun ikke havde set min far i 3 dage. Og min far havde virkelig ikke altid tid til at gå ind og besøge sin mor, så der var altid ballade i den der familie. Og så var de jaloux, fordi mine forældre købte i 1948 eller 1949 en bungalow på "... Gladsaxe med en kælder, hvor min far så kunne arbejde i kælderen med de mennesker som havde arbejdet tidligere hos ham i Store Kongensgade. Og de første par år, vi boede på "...", så arbejdede mine forældre i soveværelset og så nøjedes de med at tage spisebord og 6 spisestuestole hjem, og så tog de alt køkkentøjet hjem. Og så havde mine forældre også taget deres soveværelse hjem, og de havde købt en barneseng til min bror, som stod for fodenden af sengen. Mine forældres soveværelse bestod af en stor dobbeltseng, der var lysegrønmalet, og der var guldstafferinger på sengen, der var guldstafferinger på natbordene, som var små kommoder, og så var der guldstafferinger på spejlet, som i midten havde et spejl og 2 døre, man kunne lukke op. Det var deres soveværelse, og

det tog de hjem, for man skal sove ordentligt. Og så tog min far sin symaskine hjem, som stod for enden af soveværelset oppe ved vinduet, og han tog sit pressebord hjem, og så sad min mor på en stol ved siden af sengen med en spisestuestol, og når min far så havde klippet på gulvet – han lagde sig på gulvet inde i spisestuen og klippede, han lå på knæ, og så satte ham mønsteret på 2 stykker stof. Så han kunne klippe 2 frakker om dagen, altså han klippede 2 frakker og 2 for, silkefor til at sætte ind i frakkerne, det klippede han på en formiddag. Og så syede han frakkerne ud i maskinen, og så syede han forene ud i maskinen, og så pressede han sømmene ned og pressede sømmene ned på silkeforet, og så var det min mors opgave i hånden at staffere kanterne og staffere foret ind i frakkerne. Og knaphullerne blev lavet på det store værksted, hvor min far afleverede frakkerne. Jeg tror de afleverede 2 eller 3 frakker om ugen, og de brugte både dag og nat til at sy. Og det gjorde de i omkring 1½ år i soveværelset. Og så havde min far sparet penge sammen, så han kunne leje sig et værelse "...” på Nørrebro. Og der kom damerne tilbage på værkstedet i "...”. Og min mor hjalp ham selvfølgelig med at sy i hånden, og damerne hjalp også, så de var 5 eller 6 personer, der arbejdede der. Så kunne de jo lave mange frakker. Så min far han lejede, da han havde fået det værksted i "...”, så købte, nej han havde ikke råd til at købe. Men man kunne få, det var - hvis du kan forestille dig en stor kniv på en fod med et håndtag. Og så satte min far mønsteret på frakkerne og satte store nåle i, og der kunne han måske have – han kunne klippe 5 frakker ad gangen med hjulet, det elektriske hjul. Og så satte han først mønsteret på og så tegnede han med kridt uden om mønsteret. Så tog han mønsteret af og så havde han sat store tykke lange nåle ned igennem de 5 lag, så det ikke skulle skride. Og så holdt han på frakkerne med den ene hånd, og så kørte han med maskinen op igennem det tegnede mønster. Og min bror var med på værkstedet, fordi hvor skulle de gøre af ham. At få ham i børnehave var umuligt, han var jo bange for alle mennesker. Så min mor tog ham med hver formiddag på værkstedet. Og så så han jo hvordan min far arbejdede. Hvad har han været, han har vel været 1½ år. Han var 14 måneder, da vi kom hjem, så han har vel været knap 3 år eller sådan noget lignende. Og så en dag var min far ikke opmærksom, og min bror var kravlet op på bordet og så tændte han for maskinen og begyndte at køre med det der. Og min far opdagede pludselig maskinen der larmede. "Åh", han skreg op. Nej han turde ikke skriges op, men han for ind til maskinen og slukkede maskinen og hev i min bror og ruskede ham. Og han begyndte at græde, og min far sagde: "P, hvad er det, du har gjort, du har ødelagt en frakke, den er skåret helt forkert P, jeg kommer til at smide det væk nu". Og så græd min bror, han kunne ikke rigtig tale, men så sagde han: "far P ville bare hjælpe dig, så du ikke havde så meget at gøre, så jeg ville hjælpe, jeg er jo også en mand". Han var 3 år eller 3½ år. Så måtte han jo – min far var meget god til at bytte op og ned på stoffet, så man ikke opdagede, at det var skåret forkert, så han reddede altså frakkerne alligevel ved at bytte op og ned på stofferne ikke, fordi det var jo lige meget om det gik den ene vej eller den anden vej på stofferne, man kunne godt sy det sammen, uden at man opdagede det, ikke. Men han kunne jo være kommet til skade og have skåret både fingre og tæer af, ikke. Men han lejede den maskine, han havde ikke råd til at købe den.

Men han solgte altså også til en leverandør eller hvordan?

Han havde et værksted, han havde en leverandør, altså de kom ud med stofferne til min far, og det gjorde de jo altså allerede da vi boede på "...”, så stod der pludselig store ruller med 20 eller 30 meter stof i hver rulle af sådan noget lysegråt mohairstof, som man syede prinsessefrakker af med sjalskrave. Og det syede min far så. Så kørte han selv ind og afleverede det i et bærestykke, 3 frakker ad gangen, han havde ikke råd til at tage en taxa ind for at aflevere det og firmaet havde ikke mulighed for at sende en chauffør ud for at hente det, det gjorde de først mange år senere, da vi fik huset på "...”, så kom der en chauffør og hentede de færdige frakker. Og så skulle man komme ind, efter at man havde leveret frakkerne, så kunne de se om der var fejl på, de satte dem

op på en gine, og så kunne de se om der var nogle fejl på, og hvis der var noget der skulle rettes, så sendte de bud efter min far så han var nødt til at køre ind og rette lidt på det der, knapperne sad ikke ordentligt og alt sådan noget. Og så måtte han rette på det, og så brugte han en formiddag på det. Men det var altså et firma som afleverede stoffet og så var det min fars modeller, og så blev stofferne afleveret der på værkstedet, og så blev de solgt til store virksomheder, Magasin eller hvem det nu var, der nu købte de frakker. Men senere blev min far så sin egen mester, og så syede han til Messen: små røde jakker med guldknapper, sådan nogle blazere, og nogle gange syede han også en nederdel til, en lægget nederdel, og så var jeg – da jeg var 10 år – da var jeg hans model, så tog jeg med ind hos Messen, og så tog jeg jakken på og nederdelen, og så købte de altså det sæt som min far syede.

Var det hans eget design?

Ja, det var hans eget design. Men han døde da han kun var 50 år, så han døde i ”...”.

Det må jo også slå dig, når du fortæller så levende om det, hvor kolossale forandringer, der er sket indenfor tekstilbranchen.

Ja, det var jo også det, at man ikke vidste at man havde krav på at få psykologhjælp, der var jo nogle, der var så syge og dårlige, at de blev nødt til at have psykologhjælp. De kom på hospitalet, det var frygteligt. Og så opfattede vi andre det som ”det er vel nok synd, han er blevet tosset”. Og det var jo heller ikke helt normalt, at min bror var så bange indtil han var 6-7 år, det var jo ikke normalt, at han satte sig ude i entreen med en frakke over hovedet, indtil folk gik hjem. Han kunne sidde derude hele dagen og høre hvad folk sagde, men han kom ikke ud. Og folk sagde ”goddag P, hvordan går det”. Og så kunne min mor se, at han var ved at blive dårlig, og hun sagde: ”P, sæt dig ud i gangen, du kan sidde derude og høre hvad vi siger, de gør dig ikke noget”. Så sad han derude med min fars frakke over hovedet indtil folk gik hjem. Og at man ikke vidste, at man havde krav på at få psykologhjælp, man havde jo krav på det, men hvis man fik psykologhjælp, så var man tosset, og det ville min far jo ikke have, at man skulle sige, at han var blevet tosset, fordi han havde været dør.

Du sagde tidligere, at det var din mor, der var den stærkeste. Havde det altid været sådan?

Det er først efter at jeg er blevet en voksen person, at jeg opdagede at det var hende, der var den stærke. Altså de havde et meget voldsomt temperament, begge mine forældre. Da vi var børn, da vidste vi ikke, at det var min mor der var den stærke. Min mor var klog, og det lød som om hun altid rettede sig efter hvad min far sagde. Så tilsyneladende troede vi, at det var min far der var den stærke, men det var hende.

Hun havde den stærke psyke.

Ja, og hun blev 101 år, min far var 50.

Men også før krigen var han måske også sådan mere sårbar.

Nej, det er det jeg ville fortælle dig, han var et meget sårbart menneske, der skulle ingenting til, før han blev ked af det. Jeg husker, da mine forældre havde købt huset på ”...” og vi var kommet i stand, så købte min far – de havde ikke så mange møbler, og det var en stor stue - så købte min far et flygel, et Hornung & Møller flygel, det var for at fylde stuen ud. Min far og mor spillede jo, min

far spillede violin og min mor spillede klaver. Så havde de nogle gange nogle unge mennesker, der kom og spillede sammen med dem. Og så havde de en sofa og 2 lænestole, og det stillede min far ind i den store stue, hvor flyglet også stod, så kunne det fylde op, så det så ud som om der var god plads, og stuen blev fyldt ud af flyglet. Så havde vi spisestuen, hvor der stod en stor skænk og et spisebord, et firkantet spisebord og 6 stole. Og skænken var sådan en stor tung egetræsskænk, og det var alt sammen mørkbejdset. Og så havde de den der stue, hvor sofaen stod og 2 eller 3 lænestole. Sofaen var grøn, og så var der en gul lænestol og 2 grønne, som var samme farve som sofaen. Og så havde min far og mor et lille soveværelse i huset, hvor de havde en "to i én seng", og det var en seng man slog ud, og så skubbede man den ene ind under den anden, så havde man en ekstra stue. Og så sov min bror og jeg i et værelse for os selv, et lille værelse, hvor der var en køjeseng. Og hver gang jeg skulle kravle op i den seng, så holdt han altid fast i min fod, især når min far og mor ikke var hjemme, så kunne jeg aldrig komme op i sengen, fordi han var sur over at jeg skulle ligge i den øverste køje, der ville han ligge. Men min far sagde, at jeg skulle ligge i den øverste køje, fordi jeg var den største. Man kunne heller ikke få gulvtæpper. Så da vi havde boet i huset i et stykke tid, så min far en annonce i avisen, at inde hos Den Røde Løber på Nørrebrogade, der ville blive solgt gulvtæpper fra den og den dag klokken det og det. Det var bomuldstæpper med ægte persisk mønster i, som man kunne stå i kø for at købe. Så min far kørte ind og skulle købe 2 gulvtæpper, et til spisestuen og et til dagligstuen, hvor flyglet stod. Og så kom han hjem med de her gulvtæpper, jeg tror sågar han havde taget en taxa. Han kunne ikke bære de der 2 gulvtæpper, det ene var 2 x 3 meter, og det andet var – ja det lå under spisebordet. Han kom hjem i en taxa med de der tæpper, og så kom han ind med dem i stuen, og de blev rullet ud. Det ene var gult i bunden, det var gult i kanten med blå mønster, der var et blå mønster i gulvtæppet inde i midten, det var sådan en kopi af et persisk tæppe. Og det andet tæppe det var rødt, det lå inde under spisebordet. Og så købte han vist nok senere en løber ud til gangen, 3 tæpper i bomuld med ægte persisk mønster i. Og så havde min mor inviteret sine søskende til frokost, det var ind i maj måned i 1948, eller også har det været 1949. Vi fik den lejlighed i 1945, så det har nok været 1. maj 1948, at vi flyttede ind i huset, da vi havde boet i 3 år i den lejlighed. Og så flyttede vi ind i huset der, og så inviterede min mor sine søskende til frokost om sommeren, da havde vi fået gulvtæpperne og det hele. Og min far glædede sig, nu skulle de komme og sige: næh hvor er det pænt! Og så kom de ind og sagde: det er pænt – men der var ikke den store begejstring. Så sad de lidt og snakkede, og så gik vi ud i haven og spiste frokost, som min mor havde lavet. Og så begyndte de at tale om nogle andre mennesker, som de havde besøgt, og derude hos *den* familie, der var der altså gulvtæpper, som man kunne synke ned til anklerne i, så tykke var gulvtæpperne! Så gik de jo efterhånden hjem, og min ene moster, hun var meget livlig, P, og så havde vi siddet inde i stuen og drukket kaffe, og så skulle de hjem. Men inden de skulle hjem, så sagde hun at nu ville hun gå ud og "lade sit kostbare vand". Og min far blev smadder gal over at hun sagde, at hun ville lade sit kostbare vand, han var meget sårbar. Så gik de hjem, og han kom op og diskutere med min mor, at det var vel nok uforskammet af min mors søskende, at de kom ud til os, og så begyndte de at fortælle, hvordan andre mennesker, som havde været i Sverige og drevet sortbørshandel, hvordan de mennesker havde det. I stedet for at være glade over, at vi havde overlevet og at vi havde fået det så pænt, han var meget sårbar. Og hvad bildte min moster sig ind at sige, at nu skulle hun ud og lade sit kostbare vand, troede hun at hun tissede med olie? Han var meget sårbar. Og min mor sagde, at hun havde jo ikke ment noget med det, hun var altid den der glattede ud, så det hjalp altid at hun glattede lidt ud og sagde, at det mente de ikke noget med. Men når hun så talte med sine søskende dagen efter sagde hun, at det var ikke særlig pænt, og Isak blev så ked af det. "Ja, han er sgu også så sårbar, det har jeg da ikke ment noget med", sagde min moster. "Nej, men man skal passe på, hvad man siger til ham, han bliver meget ked af det. Og det var også dumt af dig at sige, at den der familie havde gulvtæpper, som var så flotte". "Jamen de havde de"! "Jamen det burde du ikke have sagt til os", altså tankeløshed, ikke?

Snakkede I om jeres oplevelser i Theresienstadt?

Ja det var det jeg ville sige til dig. Da vi havde boet i det der hus et stykke tid, engang i 1949 eller 1950 begyndte de at tale om, hvad de havde oplevet. De lukkede pludselig op en dag vi sad ude i haven og spiste, "kan du huske ham der, der havde – og kan du huske det der". Og så nogle gange så kom de til at grine, fordi det var så grotesk, hvad de havde oplevet, de kom nogle gange til at grine. Der var 2 brødre i Theresienstadt, som hed brødrene K, de var ikke helt vel forvarede, men de var også i Theresienstadt. Og den ene – jeg ved ikke hvordan han havde båret sig ad – men han havde fundet et toiletbræt i træ, det gik han rundt med om halsen, fordi når vi skulle på toilettet, så var det jo ikke rigtige toiletter vel, det var jo sådan nogle rør man sad på, så han satte sig på det bræt og det var hans, det gik han rundt med om halsen. Og den anden bror havde fået fat i nogle gryder og noget sejlgarn, og det havde han bundet rundt om maven, det var hans. Og når de så talte om "kan du huske brødrene K med toiletbrættet rundt om halsen og kan du huske den anden bror der gik rundt med sejlgarn om livet og 2 gryder, 2 kasseroller", så kunne man høre at de grinte af det, men det gjorde alligevel ondt, de var lige ved at græde, men de kom til at grine samtidig med at de græd over, hvad vi havde været udsat for. Og sådan langsomt, langsomt talte de det igennem, stille og roligt om hvad vi havde oplevet. Og alle de der ting, som man så havde prøvet at komme væk fra, fordi man var i live, at nu var man i Danmark, nu havde man hus og nu skulle man bare lege og have det godt, så kom det jo tilbage alt sammen. Det kom også tilbage alt det jeg havde oplevet med min mor og børnehjemmet, det kom tilbage til os, så vi fik talt det igennem, så i vores familie fik vi ikke traumer af, hvor vi havde været, for vi talte det igennem, fordi vi havde alle sammen oplevet, hvordan det havde været. Og min mormor, som havde dårligt hjerte, hun var næsten på lazarettet i alle de 18 måneder, hvor vi var i Theresienstadt, hun var nær død af hjerteanfald hele tiden, også fordi vi ikke fik noget ordentlig mad. Og min morfars opfattelse af, at man var strengt kosher, at hvis Vorherre ville have at vi skulle komme hjem, så kom vi nok hjem uanset om vi spiste eller ej. Og når der kom pakker fra Danmark, så var der altså røget flæsk i pakkerne og her i Danmark kunne man jo ikke tage hensyn til, at nogle var kosher og nogle var ikke kosher, så man sendte altså mad, som folk kunne overleve på i Theresienstadt, og der var altså røget flæsk og der var også andre ting, som de religiøse ikke spiste. Men så gav de det væk til nogle af dem, som ikke var så religiøse, og så fik de noget fra dem, som de så kunne spise. Og sådan har det vel også været rundt omkring i de andre koncentrationslejre, hvor der var danske fanger, modstandsfolkene og kommunisterne, de fik jo også pakker, det var jo ikke kun os, alle fik pakker, men det var kun danskerne der fik pakker. Så byttede man med hinanden, fordi de kunne ikke spise det der, og min mor som havde brug for tørmælk og ting og sager, så gav hun det der væk og så fik hun noget til os børn. Der var stærke vitaminpiller, Ovemaltine og tørmælk, knækbrød og smør og ost, alt hvad der var.

Men hvordan så din mormor og morfar så på religionen, da I kom hjem?

Min mormor og morfar var lige så religiøse da de kom hjem, som de var da de rejste ud. Men deres børn holdt ikke kosher mere.

Men det var I faktisk holdt op med før krigen, ikke?

Nej, vi holdt kosher indtil krigen. Og da vi så kom hjem, og alt porcelænet var blandet sammen, viskestykkerne og det hele, og min mor vidste ikke, hvad der var det kosher og hvad der ikke var det kosher, hvad der var kødknive og kød-tallerkener, hun kunne ikke huske hvad der var hvad, det hele var blandet sammen, så sagde min far til hende: "ved du hvad R, vi har holdt kosher og vi har

gjort alt hvad vi skulle indenfor vores religion, indtil vi kom til Theresienstadt, og alligevel kom vi til Theresienstadt, selv om vi havde gjort hvad vi skulle". Det var så lidt naivt af min far, også af min mor. Så sagde han: "jeg synes ikke, vi skal holde kosher mere. Jeg synes vi skal købe kød som vi kan spise, kalvekød og oksekød og hvad vi nu ellers kan spise, og du blander heller ikke mælk og kød sammen, som du heller aldrig har gjort nogensinde før, men at købe kosher kød og køre helt ind til byen i Sølvgade og hvor det nu var at den kosher slagter var, det synes jeg ikke du skal gøre mere, så nu køber vi kød hos en almindelig slagter og så er det det. Og hvis din far og mor kommer her eller min far og mor kommer her, så laver vi altså parve, vi laver frokost der består af sild og æg, sardiner og ost, alt sådan noget". Vi spiste altid frokost, hvor der ikke var kød, når min mormor og morfar og min farmor og farfar kom, ikke? Og så var der ikke nogen, der sagde noget. Min mormor og morfar vidste godt, at vi ikke holdt kosher, men de spiste hos os alligevel.

Men de sagde ikke noget, I diskuterede ikke noget?

Nej, det var parve, og min morfar og mormor de holdt stadigvæk kosher, de boede inde i byen, min mormor kunne godt købe kosher kød, der hvor de boede på Østerbro og hos den slagter der var, der hvor de boede, der var jo kun 1 eller 2 slagterforretninger efter krigen, den ene var på Kapelvej, den anden var i Sølvgade. Så der gik min mormor hen for at købe kød. Men min mor hun købte kød i Brønshøj, hvor vi boede. Og de sagde ikke noget til det, og der var ikke nogen af børnene, der holdt kosher mere, slet ikke nogen.

Den samtale du fortalte om, mellem din far og mor, overhørte du den, eller snakkede i om det?

Min far og mor de gjorde mange gange det, at de satte sig ved spisebordet om aftenen for at tale, når min far ikke skulle arbejde inde fra soveværelset sammen med min mor. Så satte min far og mor sig ned, og så sagde min mor: "hvad skal vi nu gøre I, ved det der med kosher"? Og så var det at min far sagde til min mor, at vi havde overholdt alle de regler vi skulle, min far gik i synagogen og sang i synagoge-koret hver lørdag morgen, og vi holdt alt hvad vi skulle indenfor de jødiske spiseregler, og så hjalp det alligevel ikke noget, alligevel kom vi til Theresienstadt. "Så jeg synes ikke vi skal gå så meget op i hvad vi spiser". Vi spiste ikke svinekød, og vi blandede ikke mælk og kød sammen. Og det har jeg altså lært, det gør jeg heller ikke selv i dag, og jeg spiser heller ikke svinekød.

De må have været gode til at snakke sammen, så der alligevel kom hul på det, det lyder som om de var gode til at tale med hinanden, dels om deres oplevelser, men også om mange andre ting.

Ja, min mor og mine søskende og min far, de talte om hvad de havde oplevet, og derfor fik vi ikke de traumer som mange andre, der havde været i Theresienstadt. Der var mange, der ikke ville tale om det. De ville ikke identificere sig med, at de havde været i Theresienstadt fordi de var jøder, det var en skam.

Hvorfor tror du der gik nogle år, inden de begyndte at tale om det?

Jeg tror det gjorde for ondt. Jeg tror at det der med, at vi var kommet tilbage i en 2-værelses lejlighed og far og mor skulle arbejde i soveværelset, det var helt forfærdeligt det hele, og vi havde ikke nogen penge. Og det der med at komme i snak om, hvad vi havde oplevet – så kom jo alt det der med, at man var bange for at der skulle blive krig igen i 1947 og 1948, jeg var skrækslagen, fordi nu bliver der krig igen, jeg kunne jo begynde at læse aviser – "hvad er det der står, det er jo forfærdeligt, nu kommer vi igen i koncentrationslejr". "Nej, det er nok nogle andre det går ud

over, det bliver ikke os det går ud over” sagde min far. Jeg fik ondt i maven, hver gang jeg læste om det. Jeg var hurtig til at lære at læse. Og så kom jo alt det der med Marshallhjælpen og alle de ting der. Og så købte mine forældre huset der, og familien kom ret ofte hos os. Og nogle gange havde de selv deres frokost med, og nogle gange var det far og mor, der gav frokost. Nogle gange havde de selv deres mad med og så gav mor også noget ekstra, så havde mor lavet sommersalat og laksemad, og det var ikke laks, som du går hen og køber laks i skiver, nej, når min far gik hjem fra synagogen om lørdagen, så gik han ned på Fisketorvet, og så gik han ned hos fiskehandleren og spurgte om de havde nogle laksenakker – laksenakkerne det var det øverste af hovedet, man skar fra, og så købte man en laksenakke for 5 kr. Og min mor var meget dygtig til at skære laksenakken ud, først så tog hun skindet fra og så skar hun i tynde skiver laksen, så det blev trekantede stykker, som hun lagde på et fad. Så tog man laksen på et stykke brød med agurk på og med dild. Vi havde ikke råd til at købe laks i skiver.

Du sagde at din far gik i synagogen ...

Han gik i synagogen om lørdagen, og når han gik i synagogen, så bad min mor ham om at gå ned i Gothersgade 12 [den ligger/lå på højre side når man kommer fra Kgs. Nytorv, altså har den et ulige husnummer JSP] og købe et stykke ost, der var sådan en kælder med blåmalede skilte udenfor, der hed Ostekælderen, lige i begyndelsen af Gothersgade. Der var en familie, der handlede med ost, de var rødhårede og havde store tænder ud af munden! Og hele familien fra bedsteforældrene op til faderen og moderen og alle børnene, de handlede med ost, og det var den forretning min far gik ned i, så købte han ost. Så fik han pakket det ind i noget lysegråt tykt papir, og så var der tyndt sejlgarn om og så holdt han det i sådan en lille pind, så han ikke skulle lugte på fingrene. Det gjorde han så nogle gange, når han gik fra synagogen, så kom han hjem med osten. Og nogle gange bad min mor ham om at gå ned og købe laksenakker nede hos fiskehandlere Krog dernede på Fisketorvet.

Men altså, han vedblev med at gå i synagogen indtil sin død.

Han blev ved med at gå i synagogen indtil han døde.

Ikke din mor, kun din far?

Ja.

Tror du det var for traditionens skyld, eller var han troende?

Nej, han fik penge for at gå i synagogen og synge i synagokekoret. Min far havde en meget smuk bas, og i synagokekoret havde man tenorer og basser, der sang, og det havde man så brug for til gudstjenesten lørdag morgen. Så det var som regel gerne lørdag morgen, at han gik i synagogen, og det arbejde havde han haft lige fra han blev gift med min mor. Min farfar sang også i synagokekoret, så overtog min far, efter at min farfar var død, så overtog min far hans plads i synagokekoret. Og så gik vi andre i synagogen til helligdagene, de store helligdage, da gik vi i synagogen. Min mor skulle altid have en ny hat, når hun skulle i synagogen, ”jeg har ikke nogen hat at tage på, jeg bliver nødt til at købe en ny hat”. ”Du købte jo en hat sidste år” sagde min far. ”Den er ikke moderne mere, jeg må ud og købe en ny hat”! Og det var jo også tidspunktet, hvor mange kvinder begyndte at gå med persianer, og min mor ville også gerne have en persianer. Alle sammen gik i persianer, de gik ikke i mink, det var først meget senere. Så når man kom i synagogen så - ej hun havde fået sådan en flot persianer, den var bestemt syet inde hos Birger

Christensen, så kom man med den ene flotte pels efter den anden. Og bagefter da det var min årgang, så begyndte de jo altså med mink, ikke. Der var en af veninderne der fik en mink, og så fik de andre veninder også en mink, ikke? Så var det ikke persianer mere, så var det mink!

Men egentlig lyder det jo som om dine forældres ægteskab faktisk klarede sig igennem de voldsomme oplevelser, at de havde et godt ægteskab, at deres ægteskab egentlig var blevet stærkere?

Altså der var jo aldrig nogensinde nogen der blev skilt i vores omgangskreds eller familie, aldrig, de kunne skændes, så man troede at de skulle slå hinanden ihjel, det var ikke korporlig afstraffelse, men altså der var ting og sager, der fløj igennem luften, og det var værre efter at vi kom hjem end inden vi rejste, nerverne var ødelagt. Der skulle ingenting til, før min mor og hendes søskende kunne skælde hinanden ud for det værste i telefonen, og så smækkede den ene røret på og så lagde den anden røret, og så varede det ½ time, så ringede dén der havde smækket røret på op og sagde: "R, du ved godt, det er altså efter at vi er kommet hjem, du må meget undskylde, jeg mente ikke det jeg sagde". Og så var det glemt. Og sådan var det også med min far og mor altså. Det var jo altså sådan, at efterhånden blev sæsonarbejdet for skrædderiet, det blev sådan at man arbejdede som en vanvittig i 3 måneder af året, og så var der ikke noget arbejde i 4 måneder, så de penge de tjente på de 3 måneder, hvor de arbejdede døgnet rundt, de penge spiste de jo så op, og så sad min far ved telefonen med telefonbogen og kiggede efter, hvem han nu kunne ringe til, af de der mennesker, der solgte konfektion, og så ringede han op og så sagde han – da var jeg jo efterhånden blevet en stor pige, jeg var vel 12-13 år, så ringede han op og sagde: "det er K fra "...", jeg ville lige høre, hvordan er det med arbejde"? Og så var der selvfølgelig ikke noget, og så bagefter havde de jo så alle de der hjemmesystemer, og så bød de hinanden under for at få arbejde. Og så var der engang, hvor min far var lige ved at få et arbejde hos en mester, og han bød at kunne sy en frakke for så og så mange penge. Så sagde han: "ved du hvad K, ring igen om nogle dage, fordi der er også nogle andre, der ringer, så jeg skal lige også høre, hvad de vil byde". Og så ringede min far op, da der var gået nogle dage og så sagde han: "der er én der har budt mindre end dig, og da jeg også skal spare, så har jeg taget ham". Så opdagede min far, at det var hans søsters nye familie, hvor manden havde budt min far under, for han havde sagt: "jeg har også fået et tilbud fra K, og han har budt så og så meget", og så sagde den mand, M hed han: "jamen så byder jeg så lidt" og så fik han arbejdet. Og min far talte aldrig nogensinde med den mand mere, men han skulle jo også leve, det var hårde tider, og til sidst var skrædderiet jo fuldstændig ude i tovene, det var helt håbløst. Og da min far så døde i 1958, så kunne min mor selvfølgelig ikke fortsætte den hjemmesystemer mere, så hun lærte af min morfar at sy elastikker, nej ikke elastikker, men at sy lynlås i herrebukser. Hun åbnede en omforandringsystemer. Det første år efter at min far var død, da fortsatte min mor med at sy, og så efterhånden opdagede hun, at det kunne hun ikke klare, så hun havde en af mine voksne fætre til at komme og presse for sig, han var udlært pressesvend, og så syede min mor ud i maskinen og så havde hun damerne, der syede ud i hånden. Men det kunne ikke blive ved med at gå, det var for stort et arbejde for hende. Så efter et år holdt hun op, og så sagde hun til min morfar, stadigvæk da hun var en voksen kvinde, da sagde hun: "far, hvad skal jeg gøre, jeg skal jo have det til at løbe rundt". Så sagde han, han kaldte hende også for R "...". Så sagde han: "R, kom hjem til mig, så skal jeg vise dig noget. Det er en god ide, hvis du åbner en omforandringsystemer, du kan lægge tøj op for folk, du kan lægge tøj ud, og jeg kan også lære dig, hvordan du syr nye lynlåse i herrebukser, og hvordan du lægger bukserne op med kantebånd, med slidbånd". Så satte man et slidbånd her ned på, og så blev de ikke så hurtigt slidt, og så holdt de længere. Og det lærte han så min mor, og hun var jo over 50 år, da min far døde, men det lærte hun. Og så havde hun den omforandringsystemer med renseri.

Og det kunne hun godt leve af?

Et stykke tid levede hun af det, efter at min far var død. Men så havde hun den omforandringsstyrelse, men så opdagede hun i 1959 at der var en privat udflugt, som Kammeraternes Hjælpefond arrangerede, at dem der havde været i lejr kunne melde sig til at være med på den private biltur til Italien, og det var tidligere fanger, som var medlemmer af Kammeraternes Hjælpefond, som kørte i deres egne biler til Italien. Og så meldte min moster P sig, og min moster P var blevet gift med min onkel J, som ejede en papæskefabrik i København "...". Og de var også i Sverige. Han ejede den fabrik sammen med sin far, den hed X & Søn Papæskefabrik. Og da min moster så havde meldt sig til den tur, så sagde han til hende: "Ved du hvad P, jeg synes du skal melde fra til den tur og lade R tage med i stedet, for hun trænger til at komme på ferie efter at I er død. Det var i 1959, min far døde i august 1958 og denne her tur var så i 1959 om foråret eller om sommeren. Så tog hun med på den tur. Og på den tur traf hun nogle mennesker, som var meget politisk engagerede, og da hun så talte med en af de tidligere politifolk, og hun undrede sig over, da de kom til Italien, så undrede hun sig over, hvor meget folk de drak, vi var jo ikke vant til at drikke. I vores miljø drak man jo ikke, man drak hvidtøl med sodavand i, man hældte sodavand op i et glas og så hvidtøl, så blev det sådan en lysebrun drik som man drak. Det var forfærdelig sødt, men det smagte godt. Og vin og sådan noget – så drak min morfar en snaps hver dag til sin frokost, men det gjorde vi aldrig. Og så tog hun med på den der tur og så undrede hun sig over, at de drak så meget, de købte Underberg, det var jo altså spiritus, ikke? Og det drak de hver morgen, hældte det op i glas og drak, flere glas om morgenen. Og min mor troede det var rigtig spiritus, hun kunne ikke forstå hvor de fik de penge til at drikke alt det, de drak, hun undrede sig. Så sagde en af de der tidligere koncentrationslejr-fanger, som var politibetjent: "hvorfor undrer du dig så meget R over at de drikker en Underberg"? Så sagde min mor, "det koster jo mange penge, jeg har da ikke råd til at købe Underberg at drikke, og for øvrigt smager det forfærdeligt". Så sagde han: "jamen de drikker det for ikke at få dårlig mave, fordi de spiser noget mad, de ikke er vant til". Og så sagde han: "Rachel, får du ikke erstatning? Din man er jo død og I har været i koncentrationslejr, får du ikke erstatning"? Så sagde min mor, "erstatning, hvad er det for noget". Så sagde han: "erstatning, det skal du da have". Så sagde min mor: "hvad er det for noget du siger med erstatning"? Så sagde han: "du er jøde, du har været i Theresienstadt, du skal have erstatning, du har været i koncentrationslejr, hvorfor får du ikke det". Så sagde min mor "det ved jeg ikke noget om". "Nå, men nu skal jeg nok sørge for det, at det der går i orden" sagde han. Og så kom min mor hjem og hun fortalte sin familie alt hvad hun havde oplevet, de var væk i 14 dage, at de der drak og spiste og de købte, og hun kunne slet ikke forstå noget af alt det der, indtil hun havde fået at vide, at de fik erstatning. Og de arbejdede ikke så meget, fordi de var alle sammen syge, de havde været i Neuengamme og hvor de ellers havde været, det havde været meget værre end der hvor vi havde været, men de havde også været i lejr, de havde alle sammen fået erstatning fra 1947 og 1948, og det vidste min mor ikke, for vi var ikke politisk engagerede, vi anede ikke noget. Jeg ved ikke om det har stået i aviserne, men i hvert fald fik vi ikke noget. Men han sørgede så for at min mor fik i 1959 eller 1960, så fik min mor så udbetalt erstatning. Og så fik hun for den periode fra min far var død også erstatning med tilbagevirkende kraft. Og så fik hun penge for min bror, fordi min bror var jo ikke ret gammel, da min far døde, da var han knap 14 år, så fik hun til min bror var 18 år og indtil min bror kom i lære. Og så fik hun penge for min far med tilbagevirkende kraft og til sig selv. Og så kunne hun klare sig. Hun arbejdede alligevel lidt, fordi hun skulle jo lave noget, hun ville jo ikke kede sig, hun ville gerne arbejde. Men så fik hun altså nogle penge, så hun kunne blive boende i huset, og hun kunne klare sig.

Hjalp det på bitterheden tror du?

Hun var ikke bitter. I begyndelsen efter at min far døde var hun meget ked af det, og så spurgte hun, hvad hun havde gjort, siden hun skulle have det så ondt og så hårdt. Først havde hun jo været i Theresienstadt, og far var blevet syg og kommet på hospitalet og blevet opereret for den der lungesygdom, tuberkulose, og så kom vi til Theresienstadt, og så kom vi hjem og det begyndte at gå rigtig godt, og så døde far. Hvad havde hun gjort, siden hun skulle have det så ondt. Og det var jo svært at forklare for en knap 20-årig pige som jeg var, at det var ligesom det var skæbnen, sådan skulle det bare være. Så var hun lidt bitter. Men så gik det igennem med erstatningen og så gik det lidt bedre, så kunne hun pludselig - fordi økonomien betyder jo meget. Så gik der nogle år, og så traf min mor en anden mand, som også havde været i koncentrationslejr, han hed S, og nogle år i forvejen var hans kone død af dårligt hjerte. Så begyndte de at ses, og så gik der nogle år, så flyttede han hjem til min mor og boede indtil han døde.

Og de havde det rart sammen, de to.

Min mor og han mødte hinanden, min mor havde været alene, jeg tror der gik 10 år, der gik mere end 10 år. Min far døde i 1958, og så traf hun ham i begyndelsen af – min morfar døde i – jeg tror hun traf ham, da min morfar døde. Han hørte at min morfar var død og så ringede han, han havde truffet hende ved en skovtur, som WIZO arrangerede, og der var han med og min mor var med til at hjælpe. Så traf de hinanden der. Og så havde han jo været meget gode venner med min far, og min far og mor var kommet sammen med dem, efter at vi var kommet hjem fra Theresienstadt. Og så trøstede de hinanden, hun fortalte om Isak og han fortalte om sin kone og sådan noget. Så da der var gået en hel del år, hvor de havde boet hver for sig, så flyttede han ud til min mor, og så hjalp han hende i haven og sådan noget. Han var et meget dejligt menneske, og han boede med hende en hel del år.

Men nu dig Birgit, du kom i skole ude i Brønshøj eller hvad?

Jeg kom først i skole på Carolineskolen, og der gik jeg 1 år, det har været i 1945, da vi kom hjem.

” ... ”

Kendte lærerne på skolen din historie?

Ja, vi havde fortalt på skolen, at vi havde været i koncentrationslejr, og hvis jeg ikke opfattede tingene så hurtigt, så var det fordi min koncentrationsevne var måske blevet skadet af, at jeg havde været der. Og det viste sig senere, at jeg kunne ikke tage en højere eksamen, jeg kunne ikke gå i mellemskolen eller tage studentereksamen, jeg kunne ikke koncentrere mig om det. Så det var 3. fri mellem. Og så ville min far gerne have, at jeg skulle være skrædder, men jeg sagde til min far at det ville jeg ikke, jeg ville være på kontor. Det syntes min far var lidt mærkeligt, og først ville han ikke have at jeg skulle begynde at gå på arbejde, fordi hans datter, hun skulle giftes. Og så sagde jeg til min far, ”altså far jeg vil gerne gå på arbejde”. ”Jamen min datter, hun skal skam giftes”. Han troede at hans datter var så pragtfuld, at der ville komme en ung mand ridende på den hvide hest og fri til hans datter. Han var meget romantisk. Men jeg fik altså gennemtruffet, at jeg ikke skulle være skrædderinde, men at jeg skulle være på kontor. Så jeg fik en kontoruddannelse og gik på handelsskole. Men da jeg var de der 13-14 år begyndte jeg at lide af voldsomme hovedpineanfald, og mareridtene begyndte at komme. Der havde ikke været nogen mareridt fra jeg kom hjem og til jeg var 12-13 år. Men så kom pubertetsalderen jo, og så begyndte mareridtene, jeg havde frygtelige mareridt, at der var nogen der var efter mig, og nogle gange kunne jeg ikke gå i skole, fordi jeg havde haft de der mareridt, det var helt forfærdeligt. Nogle var

efter mig i uniformer, med geværer, og jeg kunne ikke løbe fra dem, og til sidst havde de fanget mig, og så vågnede jeg badet i sved. Og så kom hovedpineanfaldene. Jeg havde hovedpineanfald i højre side af mit hoved. Det var ligesom der var et bånd rundt om mit hoved, den ene halvdel, hvor det dunkede inde i hovedet, og i mit ene øje dunkede det også. Og min far og mor troede måske, at jeg havde fået en sygdom, en hjernesvulst, et eller andet, hvad ved jeg. Og om vinteren, når jeg cyklede til skole, havde jeg altid sådan en strikket hue ned over hovedet, for at det ikke skulle blive for koldt. Men om det var koldt eller varmt, jeg kunne godt få de der hovedpineanfald, der kunne vare i flere dage. Så kom jeg på Militærhospitalet, og så lagde de mig på en glasplade. Og den der glasplade drejede rundt, og jeg var bundet fast. Jeg ved ikke hvad det var de skulle se, men de kunne ikke se, at der var noget. Og de sagde til mine forældre: "Deres datter må leve med den hovedpine, og måske forsvinder den engang, når hun kommer ud over pubertetsalderen, så forsvinder den måske". Og så kom jeg i pubertetsalderen, og så kom jo alle mine veninder og alt det der. Og meget sent menstruation, jeg tror jeg var 16 år, før jeg menstruerede første gang, og det viste sig altså, at jeg havde haft en hormonforstyrrelse, og derfor menstruerede jeg meget sent. Jeg blev også meget sent voksen, jeg blev meget sent selvstændig. Og efter at min far var død, da jeg var 19-20 år, så var det min mor der tog over og fortalte hvad jeg skulle gøre og hvad jeg ikke skulle gøre. Før var det dem begge to. Og jeg var et meget artig barn, min bror var også meget artig, også da vi voksede op. Vi prøvede på at sørge for, at de ikke skulle blive gale på os, vi gjorde meget sjældent noget, så de blev gale på os. Vi ville ikke have at de skulle blive kede af det, for hvis de blev kede af det, begyndte de at råbe og skrig, og det var forfærdeligt. Så vi var altid meget artige. Og vi fandt os også i at de sagde, når vi ville gøre et eller andet, så sagde de begge to: "det skal I ikke gøre, I skal gøre sådan og sådan, så sker der ikke noget, det skal I gøre". Og det gjorde vi så. Og resultatet var så, at jeg blev først voksen og selvstændig i 30-års alderen og min bror blev det først, da han var 40, fordi min mor var der hele tiden, hun blev jo 101 år. Og hun tog jo over, der hvor far slap, ikke?

De her mareridt, de fortsatte faktisk i hele min ungdom, også efter at jeg blev gift og fik børn, og når de så kom mareridtene, så var det med forstærket kraft. Og jeg var så blevet gift og havde fået børnene, men nogle gange måtte jeg altså ringe til mit arbejde og sige, at jeg kunne ikke komme på arbejde, fordi jeg havde haft de der mareridt, det var forfærdeligt, det blev forstærket efter at jeg fødte børnene. Og så gik jeg til sidst til min læge og sagde, "det her går altså ikke, det er over 10 år at jeg har haft de her forfærdelige mareridt, de begyndte da jeg var 12-13 år, og nu er jeg altså 27 år, og nu skal jeg have barn nr. 2, det går altså ikke mere, jeg skal passe mit arbejde. Du må give mig nogle tabletter". Og han var meget sød, jeg havde kendt ham i en masse år, men han ville ikke give mig piller, "det bliver du sløv af. Men ved du hvad, kan du tegne"? "Nej, jeg kan ikke tegne". "Kan du skrive"? "Ja" sagde jeg, "jeg er vældig god til at skrive, og jeg er vældig god til at fortælle historier". Så sagde han: "prøv engang at tænke lidt over, hvad jeg siger til dig. Gå hjem og skriv din historie ned. Du skriver det bare på din skrivemaskine hulter til bulter", det var jo før PC-ens tid. Og jeg tænkte, at det var måske en god ide. Og langsomt, langsomt satte jeg mig til at skrive, først i hånden og så skrev jeg det ned på maskine, hulter til bulter. Og så klippede og klistrede man jo i gamle dage, man klippede ud og satte det ind på papir. Og da jeg så var færdig, så sagde jeg til min læge – der var gået et års tid – så sagde jeg, "nu er det altså færdigt, vil du se det"? Ja, det ville han gerne. Og så læste han det igennem og så sagde han: "jeg kender flere lærere, og nu beder jeg en af mine lærere om at læse det igennem, og så ser vi om det er noget, som nogle børn kan have godt af at høre. Da har jeg vel været omkring 30 år eller sådan noget lignende, inden det kom i gang, ikke? Og så ringede han til mig en dag og sagde: "nu har jeg talt med en af lærerne, som jeg kender meget godt, og hun vil gerne have, at du kommer ud på en skole og fortæller, ud fra det du har skrevet ned, hvad du har oplevet". Og i begyndelsen så læste jeg det op, men så efterhånden som jeg har holdt så utrolig mange foredrag, så kan jeg det udenad. Så har jeg selvfølgelig manuskriptet, hvis der er noget jeg glemmer, ikke? Så fortæller jeg

dem, hvad jeg har oplevet. Og efterhånden som jeg gjorde det, så opdagede jeg, at da der var gået 4-5 år, så opdagede jeg at mareridtene var meget meget sjældne, så jeg har altså talt mig ud af det. Og så mødte jeg engang for ganske få år siden en psykolog, hvis familie også havde været i Theresienstadt, det var bedsteforældrene, som havde været i Theresienstadt. Og jeg traf ham på et eller andet historisk møde. Han havde et eller andet mærkeligt navn, jeg kan ikke huske hvad han hedder. Han sagde til mig: "det er jo frygteligt, hvad du gør, at du fortæller børnene, hvad du har oplevet. Så får de jo dine problemer ind på livet, og så giver du børnene de problemer, som du har oplevet, det er da forfærdeligt". Så sagde jeg: "ved du hvad, det er første gang, jeg har hørt det. Jeg har altid fået at vide, at det er godt at børn får at vide, hvad der er sket i et menneskes liv, og det kan de lære noget af". Så sagde han: "men alle traumerne, dem får børnene jo". Så sagde jeg: "det har jeg aldrig hørt før, men uanset hvad du siger, så fortsætter jeg med det". Så det har jeg fortsat med at gøre, fordi jeg synes det var noget pjat, det han sagde. Men måske syntes han, at hvis han fik sådan nogle ting at vide som barn, så ville han få det forfærdeligt. Men børn må jo gerne vide, at der har været noget ondt og noget forfærdeligt noget før de blev født, og som de skal vide lidt om, så måske kan de lære af det, at når de vokser op, så skal det ikke ske, hvad ved man.

Jamen uanset hvad du gør dig umage for, så kan man jo ikke skærme børn fra, at der er ondskab i Verden, og som du præcis siger, så har vi måske en chance for at prøve at forhindre...

Ja, det har jeg jo altid sagt, men børn i dag er jo meget videbegærlige og der har jo også været mange år, det er jo først nu - og det kommer jo i fjernsynet, så du kan jo lige så godt få det at vide at personer, der selv har oplevet tingene, ikke? Det er jo først nu indenfor de sidste 10-15 år at det er kommet op på så højt et plan, så ministerierne, Undervisningsministeriet har taget det op. Og det er måske fordi vi andre har banket på i mange år for at få dem til at tage det op, hvor de har sagt, at det kan vi ikke, så har de alligevel til sidst fået det talt så meget ind i hovedet, så til sidst har de altså gjort det måske, jeg ved ikke om det er rigtigt, men jeg kunne godt forestille mig det. Jeg har i mange år, også mens Nyrup var statsminister, skrevet breve til ham om hvorfor Undervisningsministeriet ikke kører historieundervisningen bedre, end de gør. Og mange af lærerne på seminarierne, som måske kunne være mine børn, de aner ikke noget om den tid, de har ikke lært det. Hvordan skal de så lære børnene om, hvordan det var dengang, når de altså ikke selv har lært om det? Men der findes jo altså bøger, Men de skulle jo have lært det på seminariet, de er ikke minded for det. Og så er det alligevel kommet så langt, som det er i dag, ikke? Og det er jo fantastisk synes jeg, at vi er så langt i dag, så det er på ministerplan.

" ... "

Men er du religiøs?

Næh, jeg er ikke religiøs i den forstand, men jeg er jo nok det man kalder en "kulturjøde". Altså det kulturelle i den jødiske religion, det betyder meget. Altså jeg har en jødisk identitet, jeg er ikke religiøs, men jeg ved hvor jeg kommer fra.

Altså er det også noget med solidaritet, jeg kan fornemme, at det ligger bag din forklaring om dine oplevelser - at vise - at være solidarisk eller holde ved det jødiske.

Jeg kunne jo ikke tænke mig, at fordi jeg har været udsat for det jeg har været udsat for som jøde, skulle jeg så skifte religion? Mine forældre valgte ikke at holde kosher, det var det eneste, men de havde stadigvæk deres jødiske identitet, og når det var Rosh Hashana og Jom Kipur, alle de jødiske

festdage og Pesach, alle de store, det holdt vi altid. Det er jo ligesom identitet, ikke? Vi holdt fast i vores identitet, selv om vi ikke var religiøse. Altså jeg vil sige ligesom i Israel, de var jo sekulære jøder, de fleste jøder i Israel er jo ikke sindssygt religiøse, vel? Mange af dem der bor i Jerusalem er selvfølgelig, men de fleste kristne danskere de er jo også sekulære, de er opdraget i den kristne identitet vil jeg sige, det er jo ikke engang den kristne religion, men de er opdraget som kristne, og det er en identitet de har. Jeg er opdraget som jøde, det er min jødiske identitet, men jeg er ikke religiøs. Men det har jo også noget at gøre med, at man omgås de mennesker som man er vokset op med, efterhånden som man bliver ældre, finder man tilbage til alle dem man er vokset op med, fordi man føler noget samhørighed med de mennesker.

Har du overvejende jødiske venner og bekendte?

Ja.

Ikke ret mange ikke jødiske?

Nej, vi har en del. Men både S og jeg taler om, at når vi har været til selskab hos vores ikke jødiske venner – vi føler os ikke udenfor, for det gør vi ikke, vi har kendt dem i masser af år, men det er noget andet, når vi er sammen med vores jødiske venner. Der er en samhørighed, og når man fortæller en historie og vi fortæller om nogle mennesker, så ved vi alle sammen hvem de mennesker er. Og man kan sidde i timevis og fortælle om den og den, ikke at fortælle dårlige historier, men at fortælle om at så var det ham, og han gjorde sådan, og kan du huske det og det, og han blev gift med den og den og det var dens tante og onkel, og så er man alle sammen i familie på et eller andet tidspunkt. Og så når der kommer folk, f.eks. hvis du nu deltager i et jødisk selskab og sidder og hører på det der, så føler du dig udenfor, fordi du aner ikke hvem det er, de taler om! Og vi andre tænker ikke over det, fordi vi kender dem alle sammen! Vi glemmer at der sidder en, som ikke aner hvem vi taler om. Og nogle gange bliver folk sure og går hjem, så bliver vi helt kede af det, "det må I også undskylde, det tænkte vi ikke over". Og så går der ikke ret lang tid, så har vi glemt det, og så er vi tilbage, ikke?

Må jeg spørge, du blev jo gift med en mand, som også havde været i Theresienstadt. Mødte I hinanden i den sammenhæng?

Nej, vi mødte hinanden til en revy i København i februar 1959, hvor jeg spillede med. Og så sad han nede i salen og så mig optræde - i badedragt!

Så det var selvfølgelig ikke nogen tilfældighed, at han var af jødisk familie, men det var sådan set en tilfældighed, at han også var der.

Nej det tror jeg nu ikke, fordi når der var sådan nogle revyer, så deltog de fleste af de yngre mennesker i revyernes opførelse, de kom og købte billetter, og så hvad der foregik. Så talte man om den familie, der havde gjort sådan i revyen, og den familie som ikke havde gjort sådan, og så hylede salen af grin, for det var jo rigtigt nok. Det var sådan nogle ironiske "på tæven" revyer, hvor man talte lidt om, hvad M havde gjort, hvad Bent nu havde gjort, og hvad den der taskehandler nu havde gjort, og hvad den familie nu havde gjort, og så grinte de alle sammen. Det var hyggeligt. Så blev vi gift i 1962.

Kunne I tale om jeres oplevelser med hinanden?

Min mands familie, de talte meget lidt om det, de havde faktisk nærmest samme skæbne, som Salles far havde, meget mærkelig. Jeg kommer ind i en familie, hvor min svigerfar – altså Salles far – de havde jo mange børn, de var ret fattige, han var maler, og S havde en storebror der hed A, der var 2 år ældre end ham, og så var der en storesøster, F. Altså F og A, og så var det R og så var det S og så var det R og så var det M. Han var den yngste. Og S's far havde familie i Norge, og han havde hørt noget om, at når tyskerne kom i Norge og tog familierne, så tog de kun mændene, og så lod de kvinder og børn være. Og da så tyskerne kom og bankede på døren en tidlig morgen, hvor de boede på Bogtrykkervej, så hoppede han ud på altanen og kravlede ned ad nedløbsrøret. Og den ældste dreng var gået på arbejde og den ældste søster var også gået på arbejde, så det var kun min svigermor og de mindre børn som var i stuen, da tyskerne kom ind. Og så kravlede han ned ad nedløbsrøret, og så faldt han de sidste 2 meter og brækkede benet. Så kravlede han over i nogle buske, og så var der nogle naboer som hjalp ham med at komme væk. Og så ringede de til søsteren på hendes arbejde og sagde, at hun måtte ikke komme hjem, og også til A, og så aftalte de, at de skulle mødes et eller andet sted om eftermiddagen. Og så blev han hjulpet, jeg ved ikke om han blev hjulpet på hospitalet og fik forbindelse på eller hvad, eller om han havde brækket et ribben, det ved jeg ikke, jeg var jo ikke i familien dengang, men sådan er historien. Og så skulle de til Sverige, og han havde regnet med, at hvis han ikke var i lejligheden, så ville tyskerne gå og ikke gøre hans kone og børnene noget. Men her gik det altså anderledes, de tog dem med, der var i lejligheden. Jeg ved ikke, om han så hvad der skete, derfra hvor han lå i skjul, at de tog hans kone og børn med sig. Og så hjalp naboerne ham væk derfra. Og søsteren og broderen og han skulle så mødes et eller andet sted senere på dagen og komme til Sverige. Og så ved jeg ikke, hvorfor det mislykkedes, om det mislykkedes med dem de havde aftalt skulle hjælpe dem med at komme til Sverige, men i hvert fald tog de så selv en båd og satte sig i den båd og sejlede ud på Øresund, og så var båden læk og så kæntrede den. Og så svømmede F væk fra båden og hun hørte sin far og A skrig, og så havde de åbenbart fået krampe, og så har den ene trukket den anden ned. Og så svømmede min svigerinde videre, og så hørte hun nogle der råbte om hjælp, og det var altså M's mor med den ældste søster, som også var kæntret med den båd hun var i, og så holdt hun barnet oppe. Og så kom F svømmende til og hjalp hende med at holde på båden og hjalp også med at holde barnet oppe, og så kom hendes bror, M's onkel, han kom også til. Og så blev de altså reddet af en anden båd, som sejlede forbi og fik dem til Sverige. Men min svigermor vidste ikke noget om, hvor hendes mand og hendes søn var blevet af. Det fik hun først at vide, da vi kom til Sverige, for F skrev jo selvfølgelig til sin mor fra Sverige, men hun skrev ikke noget om faderen og broderen, hun skrev ikke noget om, at de var druknet. Så min svigermor fik det først at vide, da vi var kommet til Sverige "... " og så kom J og så en læge og fortalte min svigermor, hvad der var sket. Og hun faldt selvfølgelig besvimet om og gav sig til at skrig og hyle. Og så faldt hun om, og så havde hun jo – jeg ved ikke hvor mange børn der var – der var R og der var S og der var R og M, de var 4, der var tilbage, ikke? Fordi F var voksen og giftede sig kort tid efter, lige efter krigen giftede hun sig med en kæreste hun havde haft her i København, som var ikke jøde. Min svigermor var meget fortvivlet over, at hun giftede sig med ham.

Så I talte ikke ret meget om det?

Nej, og hvis jeg skulle se, hvis min eksmand skulle se – vi blev gift og vi fik børn. Først da vi blev gift, så havde vi ikke noget fjernsyn, så havde vi kun radio, og så møblerne. Og så efterhånden blev han så ansat i det der "... " firma, som jeg skaffede ham ind i, fordi han var begyndt at læse til, hvad hed sådan noget - han var egentlig skotøjsuddannet, han var på en skotøjsfabrik, og han havde meget ondt i sin ryg altid, fordi han stod og arbejdede ved en maskine, som spyttede søm ud, og så holdt man skoen inde, og så spyttede den søm ud, så man kunne sætte søm i hele vejen igennem, og det skulle man stå og holde fast ved. Og så efterhånden så fik vi T, og så arbejdede jeg

på den konservative pressetjeneste, og det var mit job at læse aviser igennem om morgenen, og så så jeg en annonce fra et firma, som skulle starte i København, og som søgte teknikere. Og da var han begyndt at læse til – hvad hed sådan noget – tekniker. Jeg kan ikke huske det, men det var en teknikeruddannelse, som man kunne få i Gladsaxe kommune, som tog 2 år. Han gik på skolen hver dag, mandag, tirsdag, onsdag, torsdag gik han på skole om aftenen, fra klokken var 7 til den var 10, i 2 år, og så var sommerferien altså fri. Og så læste han der, samtidig med at han var på arbejde fra om morgenen klokken 7 til klokken 4 eller 5, så kom han hjem, han havde hentet Tina i vuggestuen, og så havde jeg skyndt mig at lave mad, jeg havde også heldagsarbejde. Og så skyndte han sig at komme hjem og skulle på skole fra klokken 7. Og fredag, lørdag og søndag – i hvert fald fredag aften spiste vi sammen, det gjorde vi også de andre aftener, så kom han hjem der ved 10 eller 10.30-tiden. Og i weekend-erne var der lektier, og for en voksen mand over 35 år var det altså svært. De var 23, da de startede på kurset, og jeg tror de var 7 eller 8, der fuldførte kurset. Og inden han var færdig fik han så jobbet ”...” som tekniker, han havde jo en god elektrisk sans og teknisk sans. Da han var blevet ansat der, startede han med at tjene 1600 kr. om måneden, og jeg tjente 1300 kr. om måneden. Og det var altså flere penge end han tjente, da han var på skotøjsfabrikken, fordi det var fast månedsløn og det var ikke på akkord, og så var han der i masser af år. Så blev vi skilt efter 27 års ægteskab.

” ... ”